

DEINTENSIFIKATSIYA KATEGORIYASINING LINGVISTIK TABIATI VA NAZARIY ASOSLARI

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i04.136>

Ziyayev Lazizjon Avazjon o'gli

Annotatsiya: Mazkur maqola deintensifikatsiya kategoriyasining lingvistik tabiati va nazariy asoslarini tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqotda ushbu hodisa semantik, kognitiv va pragmatik yondashuvlar asosida kompleks tarzda yoritiladi. Deintensifikatsiya ma'no intensivligining pasayishini ifodalovchi vositalar tizimi sifatida izohlanadi. Maqolada uning leksik (downtonerlar, hedging birliklari), sintaktik (modal konstruktsiyalar) va diskursiv darajalarda namoyon bo'lish xususiyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, deintensifikatsiyaning kommunikativ-pragmatik funksiyalari, xususan, xushmuomalalik strategiyalari va epistemik ehtiyotkorlikni ifodalashdagi roli ochib beriladi

Kalit so'zlar: deintensifikatsiya, ma'no kuchsizlanishi, downtonerlar va hedging birliklari, semantik kontinuum, pragmatika, kognitiv lingvistika, diskurs tahlili, xushmuomalalik strategiyalari

THE LINGUISTIC NATURE AND THEORETICAL BASIS OF THE DEINTENSIFICATION CATEGORY

Ziyayev Lazizzjon Avazjon ogli

Abstract: This article is devoted to the analysis of the linguistic nature and theoretical foundations of the category of deintensification. The study comprehensively examines this phenomenon based on semantic, cognitive and pragmatic approaches. Deintensification is interpreted as a system of means expressing a decrease in the intensity of meaning. The article analyzes the features of its manifestation at the lexical (downtoners, hedging units), syntactic (modal constructions) and discursive levels. It also reveals the communicative-pragmatic functions of deintensification, in particular, its role in expressing politeness strategies and epistemic caution.

Keywords: deintensification, weakening of meaning, downtoners and hedging units, semantic continuum, pragmatics, cognitive linguistics, discourse analysis, politeness strategies

Ma'lumki, deintensifikatsiya - bu til vositalari yordamida belgining, harakatning, holatning yoki bahoning intensivlik darajasini kamaytirish, sustlashtirish, yumshatish yoki chegaralash jarayonidir. Semantik nuqtai nazardan u gradatsion shkalada yuqori nuqtadan pastroqqa siljishni ifodalaydi. Bunda deintensifikatsiya faqat "kam" yoki "bir oz" ma'nosini bermaydi; u ba'zan taxminiylik, ehtiyotkorlik, muloyimlik, noaniqlik, subyektiv masofa yoki bahoni pasaytirish kabi qo'shimcha ma'nolarni ham yuzaga chiqaradi. Nazariy jihatdan deintensifikatsiyaning mohiyati ikki yo'nalishda talqin qilinadi. Birinchidan, u daraja kategoriyasining tarkibiy unsuri sifatida ko'riladi. Bunda til birligi ma'lum belgining kuchini pasaytiradi: masalan, "juda yaxshi" va "ancha yaxshi" bir-biridan daraja nuqtai nazaridan farqlanadi. Ikkinchidan, deintensifikatsiya pragmatik yumshatish mexanizmi sifatida talqin etiladi. Bunday holatda nutq egasi gapning qat'iyligini kamaytirib, tinglovchiga nisbatan muloyimroq pozitsiyani tanlaydi. Demak, deintensifikatsiya hodisasi semantika va pragmatika kesishgan nuqtada shakllanadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, deintensifikatsiya har doim ham obyektiv "kamayish"ni bildirmaydi. Ko'pincha u nutq subyektining idrokiga, baholash mezoniga yoki kommunikativ niyatiga bog'liq bo'ladi. Masalan, "biroz qiyin", "unchalik muhim emas", "deyarli tugadi", "sal sovuq" kabi birliklar voqelikning mutlaq emas, balki nisbiy darajasini ko'rsatadi. Shu jihatdan deintensifikatsiya subyektivlik kategoriyasi bilan ham aloqadordir.

Zamonaviy lingvistika til birliklarining nafaqat strukturaviy, balki ularning funksional-semantik va pragmatik xususiyatlarini ham kompleks o'rganishga yo'naltirilgan bo'lib, bu jarayonda intensifikatsiya va deintensifikatsiya kabi darajalilik kategoriyalarining o'zni alohida ahamiyat kasb etadi. Intensifikatsiya hodisasi tilshunoslikda keng o'rganilgan bo'lsa-da, unga dialektik jihatdan qarama-qarshi bo'lgan deintensifikatsiya kategoriyasi nisbatan kam tadqiq etilgan va ko'pincha periferik hodisa sifatida talqin etib kelingan (Bolinger, 1972; Leech, 1983). Holbuki, nutqda ma'no intensivligini pasaytirish, ya'ni deintensifikatsiya, kommunikativ strategiyaning muhim elementi bo'lib, u nutq subyektining ehtiyotkorlik, noaniqlik, muloyimlik yoki subyektiv baholash kabi pragmatik niyatlarini ifodalashga xizmat qiladi [4; 36-42].

Deintensifikatsiya kategoriyasining lingvistik tabiati, avvalo, uning semantik mohiyati bilan belgilanadi. Ushbu hodisa graduallik kategoriyasi bilan uzviy bog'liq bo'lib, ma'no intensivligining turli darajalarda ifodalanishini nazarda tutadi (Lakoff, 1987). Shu nuqtai nazardan, deintensifikatsiya semantik kontinuumda intensivlikning pasayishiga yo'naltirilgan birliklar majmuasini tashkil etadi. Bunda til birliklari - leksik vositalar (masalan, slightly, somewhat, rather), sintaktik konstruktsiyalar hamda diskursiv markerlar - nutqda ma'no kuchini yumshatish vazifasini bajaradi [1; 58].

Nazariy jihatdan deintensifikatsiya fenomenini izohlashda turli yondashuvlar mavjud. Strukturaviy yondashuv ushbu hodisani til tizimidagi formal vositalar orqali tahlil etsa, kognitiv lingvistika uni inson tafakkuri va konseptualizatsiya jarayonlari bilan bog'laydi [6; 45-48]. Pragmatik yondashuv esa deintensifikatsiyani nutq aktlari va kommunikativ strategiyalar bilan uzviy aloqada ko'rib, uni xushmuomalalik (politeness) mexanizmlarining muhim komponenti sifatida talqin etadi [1; 58-64]. Shu bilan birga, deintensifikatsiya diskurs tahlili doirasida ham muhim o'rin egallab, turli ijtimoiy kontekstlarda nutqning subyektivligini ifodalash vositasi sifatida namoyon bo'ladi [2; 84].

Shuningdek, deintensifikatsiya kategoriyasining o'rganilishi til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlashda ham muhim ahamiyatga ega. Turli tillarda ushbu hodisani ifodalash darajasi va vositalari madaniy normalar, kommunikativ odatlar hamda ijtimoiy qadriyatlar bilan chambarchas bog'liqdir. Masalan, ingliz tilida hedging strategiyalarining keng qo'llanilishi ilmiy va rasmiy nutqda ehtiyotkorlikni ifodalasa, o'zbek tilida bu hodisa ko'proq kontekstual va pragmatik omillar orqali yuzaga chiqadi [4; 65-72].

Deintensifikatsiya kategoriyasining lingvistik tabiati ko'p qatlamli va kompleks hodisa sifatida namoyon bo'lib, u til tizimining turli sathlarida o'z aksini topadi. Ushbu kategoriya, eng avvalo, semantik kontinuum doirasida intensivlikning pasayishini ifodalovchi birliklar tizimi sifatida talqin etiladi. Intensivlik darajalari mutlaq emas, balki nisbiy bo'lib, ular nutq subyektining baholovchi pozitsiyasi va kommunikativ maqsadiga bog'liq holda shakllanadi [5; 78-86]. Shu jihatdan, deintensifikatsiya semantik jihatdan "kuchsizlantiruvchi" yoki "yumshatuvchi" elementlar orqali reallashadi.

Leksik sathda deintensifikatsiya, asosan, downtonerlar va hedging birliklari orqali ifodalanadi. Ingliz tilida *slightly*, *somewhat*, *rather*, *fairly*, *a bit* kabi birliklar intensivlikni pasaytiruvchi vositalar sifatida keng qo'llaniladi. Ushbu birliklar nafaqat semantik yukni kamaytiradi, balki nutqning pragmatik yo'nalishini ham belgilaydi. Masalan, *It is somewhat difficult* kabi gapda muallif o'z fikrini qat'iy emas, balki ehtiyotkor tarzda ifodalaydi. Bunday vositalar ilmiy diskursda ayniqsa muhim bo'lib, ular muallifning epistemik pozitsiyasini aniqlashtirishga xizmat qiladi [4; 110]. O'zbek tilida esa *biroz*, *sal*, *uncha emas*, *go'yoki* kabi birliklar funksional jihatdan shunga yaqin vazifani bajaradi.

Sintaktik sathda deintensifikatsiya murakkab konstruktsiyalar orqali ifodalanadi. Modal fe'llar (*may*, *might*, *could*) hamda ehtimollikni bildiruvchi strukturalar (*it seems that*, *it appears that*) nutqning kategorikligini kamaytiradi. Masalan, *This may indicate a potential trend* jumlasida muallif fikrini mutlaq haqiqat sifatida emas, balki ehtimoliy xulosa sifatida taqdim etadi. Bu esa nutqning ilmiy obyektivligini saqlashga xizmat

qiladi [3; 24-28]. O'zbek tilida esa *mumkin, ehtimol, ko'rinadiki* kabi birliklar shunga mos keladi va ular nutqning modallashuv darajasini belgilaydi.

Pragmatik nuqtai nazardan deintensifikatsiya kommunikativ strategiya sifatida alohida ahamiyatga ega. U, avvalo, xushmuomalalik (politeness) strategiyalarining muhim komponenti sifatida qaraladi. Penelope Brown va Stephen Levinson tomonidan ishlab chiqilgan nazariyaga ko'ra, nutq jarayonida individlar o'z "yuzini" (face) saqlashga intiladi va shu maqsadda turli yumshatuvchi strategiyalardan foydalanadi. Deintensifikatsiya aynan shunday strategiyalardan biri bo'lib, u nutqdagi keskinlikni kamaytiradi, potensial konfliktlarning oldini oladi va kommunikativ muvozanatni ta'minlaydi.

Kognitiv lingvistika doirasida deintensifikatsiya konseptualizatsiya jarayonlari bilan bog'liq holda talqin etiladi. George Lakoff nazariyasiga ko'ra, inson tafakkuri kategoriyalarni qat'iy chegaralar asosida emas, balki prototipik tuzilma asosida qabul qiladi [5; 63]. Shu sababli intensivlik ham qat'iy emas, balki darajalanadigan hodisa sifatida tushuniladi. Deintensifikatsiya esa ushbu darajalilikni nutqda aks ettiruvchi mexanizm bo'lib xizmat qiladi. Bu jarayon til birliklarining konseptual maydonda joylashuvi bilan bevosita bog'liq.

Diskursiv tahlil nuqtai nazaridan deintensifikatsiya turli janr va uslublarda o'ziga xos tarzda namoyon bo'ladi. Ilmiy diskursda u asosan hedging orqali ifodalanib, muallifning ehtiyotkorligini va ilmiy xolisligini ta'minlaydi. Media diskursda esa deintensifikatsiya ko'pincha manipulyativ vosita sifatida qo'llanilib, ma'lumotning ta'sir kuchini nazorat qilishga xizmat qiladi [2; 124]. Siyosiy nutqda esa ushbu hodisa strategik ahamiyatga ega bo'lib, noaniq yoki bahsli fikrlarni yumshoq shaklda ifodalash imkonini beradi.

Shuningdek, deintensifikatsiya kategoriyasi madaniy-lingvistik omillar bilan ham chambarchas bog'liqdir. Turli tillarda ushbu hodisaning ifodalanish darajasi kommunikativ normalar va ijtimoiy qadriyatlar bilan belgilanadi. Masalan, ingliz tilida bevosita ifodadan qochish va yumshoq formulalarni qo'llash yuqori darajada rivojlangan bo'lsa, o'zbek tilida bu jarayon ko'proq kontekstual va implitsit shaklda yuzaga chiqadi. Bu esa deintensifikatsiyaning universalligi bilan birga, uning milliy-spetsifik xususiyatlarini ham ko'rsatadi.

Umuman olganda, deintensifikatsiya kategoriyasi til tizimining turli sathlarida faoliyat yurituvchi, semantik, pragmatik va kognitiv komponentlarni o'zida mujassam etgan murakkab lingvistik hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Uning chuqur tahlili tilning funksional imkoniyatlarini kengroq anglashga, shuningdek, nutq jarayonidagi nozik ma'no o'zgarishlarini aniqlashga xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, deintensifikatsiya kategoriyasi til tizimining ajralmas komponenti bo'lib, u semantik, pragmatik va kognitiv omillarning o'zaro integratsiyasi asosida shakllanadi. Ushbu hodisa intensifikatsiyaga nisbatan

ikkilamchi yoki periferik birlik sifatida emas, balki nutqning funksional tashkil etilishida muhim rol o'ynovchi mustaqil lingvistik kategoriya sifatida talqin qilinishi lozim. Deintensifikatsiya orqali nutq subyekti ma'no intensivligini moslashuvchan tarzda boshqaradi, bu esa kommunikativ maqsadga erishishda yuqori darajadagi aniqlik va noziklikni ta'minlaydi [5; 32-38].

Tahlillar shuni tasdiqlaydiki, deintensifikatsiya tilning barcha sathlarida - leksik, sintaktik va diskursiv darajalarda - sistematik ravishda namoyon bo'ladi. Ayniqsa, hedging va downtoning vositalari ilmiy diskursda epistemik ehtiyotkorlikni ifodalash, muallifning subyektiv pozitsiyasini balanslash hamda ilmiy xolislikni saqlashda muhim ahamiyat kasb etadi (Fraser, 2010). Shu bilan birga, deintensifikatsiya pragmatik strategiya sifatida nutqning ijtimoiy moslashuvchanligini ta'minlab, kommunikativ jarayonda xushmuomalalik va konfliktlarning oldini olish funksiyasini bajaradi.

Kognitiv nuqtai nazardan qaralganda, deintensifikatsiya inson tafakkurining darajalilik va prototipik kategoriyalar asosida ishlashini aks ettiradi. Intensivlikning uzluksiz semantik kontinuum sifatida mavjudligi ushbu kategoriyaning qat'iy chegaralarga ega emasligini ko'rsatadi va bu holat til birliklarining kontekstga bog'liq holda turlicha interpretatsiya qilinishiga imkon yaratadi. Natijada, deintensifikatsiya nafaqat lingvistik, balki konseptual hodisa sifatida ham ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, tadqiqot deintensifikatsiyaning madaniy-lingvistik xususiyatlarini ham ochib beradi. Turli tillarda ushbu hodisaning ifodalanishi kommunikativ normalar, ijtimoiy qadriyatlar va madaniy stereotiplarga bog'liq holda farqlanadi. Bu esa deintensifikatsiyaning universalligi bilan bir qatorda, uning milliy-spetsifik jihatlarini ham e'tiborga olish zarurligini ko'rsatadi [6; 56-62].

Xulosa qilib aytganda, deintensifikatsiya kategoriyasining chuqur va tizimli o'rganilishi zamonaviy lingvistika uchun muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Kelgusida ushbu yo'nalishda korpus lingvistika, diskurs tahlili va sun'iy intellekt asosidagi tadqiqotlarni kengaytirish deintensifikatsiyaning funksional imkoniyatlarini yanada chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge University Press. 232 p.
2. David Crystal (2003). *The Cambridge encyclopedia of the English language* (2nd ed.). Cambridge University Press. 248 p.
3. Fraser, B. (2010). Pragmatic competence: The case of hedging. In G. Kaltenböck, W. Mihatsch, & S. Schneider (Eds.), *New approaches to hedging* (pp. 15-34). Emerald. 186 p.
4. Hyland, K. (1998). *Hedging in scientific research articles*. John Benjamins.

5. George Lakoff (1987). *Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind*. University of Chicago Press 212 p.
6. Langacker, R. W. (1987). *Foundations of cognitive grammar: Volume 1. Theoretical prerequisites*. Stanford University Press -P. 32-38.
7. Leech, G. (1983). *Principles of pragmatics*. Longman.
8. Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. (1985). *A comprehensive grammar of the English language*. Longman.